

بررسی کیفیت تصاویر در کتابهای شعر کودکان سنین ۷ تا ۱۲ سال

منتشر شده در ایران طی سالهای ۲۰-۲۴

- پایان نامه کارشناسی ارشد،
- دانشگاه تهران - دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی -
- استاد راهنما: خانم ثریا قزل ایباغ
- نگارش: الهام اسدی خوانساری
- تیرماه ۱۳۷۶

در این تحقیق، بررسی کیفیت تصاویر کتابهای شعر کودکان در دوره زمانی ۷۰ تا ۷۴ صورت گرفته است. انتخاب دوره زمانی تحقیق نیز به دلیل اوج گیری هنر تصویرگری کتاب کودک پس از برگزاری اولین نمایشگاه آسیایی تصویرگران کتاب کودک در ایران، بوده است.

تعاریف پذیرفته شده در این تحقیق عبارتند از:

شعر کودک، شعری است که فرصت ورود به دنیای شعر محض را به کودک بدهد، یعنی پلی باشد میان شعر عامیانه کودکانه و شعر محض و رسمی. این شعر باید دارای عنصر خیال، وزن، آهنگ، ابهام، زبان و بیان مناسب گروه سنی کودک باشد، ترجمه‌ای نباشد و توسط شاعران ایرانی و برای

سپاسی و ستایشی پروردگاری و آ که روح
سبزه علم و ادب و آ در جان آدمی به ودیعه
گذارد و «به او آنچه را نمی دانست به الهام
خود تعلیم داد» (قرآن کریم).

کودکان سروده شده باشد.

ارتباط تصویر با شعر: تصاویر در ارتباط با متن شعر به سه گروه تقسیم شده‌اند:

الف - تصاویر پیشرو: تصاویری که علاوه بر آنکه صدمه‌ای به عنصر خیال موجود در شعر وارد نمی‌آورند، خود با حرکت کردن فراسوی متن و مضمون اشعار، ذهن کودک و تخیل او را تقویت می‌کنند.

ب - تصاویر بی‌اثر یا متوسط: تصاویری که بود و نبودشان هیچ اثری بر ذهن نقش‌پذیر کودک در ارتباط با شعر ندارد. یعنی نه او را در درک متن یاری می‌دهد و نه از دریافت تخیل موجود در آن باز می‌دارد.

ج - تصاویر ضعیف و مخرب: تصاویری که نه تنها فراتر از تخیل کودک عمل نمی‌کند بلکه اثر معکوس نیز دارند. یعنی فقط عناصر عینی شعر را نشان می‌دهند و کودک را از تخیل شخصی نسبت به متن شعر باز می‌دارند و خود به نوعی صورت کلیشه‌ای دارند.

● هدف از این پژوهش، دستیابی به حدود و نوع ارتباط تصاویر با متن اشعار در کتابهای موجود کودکان است و پاسخ به این سؤالها که آیا تصاویر توانسته‌اند پیام اشعار را منتقل سازند؟ آیا دارای مضامینی عالی‌تر از اشعار بوده‌اند یا همپای اثر حرکت کرده‌اند و یا ضعیف‌تر از اشعار هستند؟ تصاویر اشعار کودکان بایستی از چه ویژگی‌هایی برخوردار باشند؟

● جامعه مورد مطالعه این تحقیق کلیه کتابهای مصور شعر کودکان در ایران است که در فاصله زمانی سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۴ منتشر شده‌اند. در این پژوهش حدود ۲۱۷۵ شعر (۱۴۵ مجموعه شعر) فقط از نظر ادبی مطالعه و از میان آنها ۵۷۸ شعر (۲۴ مجموعه شعر) انتخاب شد و در سه مقوله قالب

بیرونی، محتوا و تصویر، مورد ارزشیابی قرار گرفت.

در انتخاب اشعار معیارهای زیر مدنظر بوده‌اند:

۱. متعلق به گروه سنی ب - ج (سالهای دبستان) باشد

۲. ترجمه‌ای نباشد

۳. مصور باشد

۴. داستان یا حکایت منظوم نباشد

۵. آمیزه‌ای از شعر و داستان نباشد

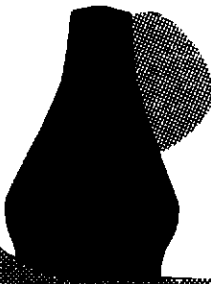
۶. کاربردی نباشد (فاقد مفاهیم آموزشی، پند و اندرز و تعلیم و تربیت باشد)

۷. برای اولین بار در دوره زمانی ۷۰ تا ۷۴ انتشار یافته باشد (به جز مواردی که به صورت مجموعه و برای نخستین بار به چاپ رسیده‌اند)

برای بالا بردن دقت کار، از درجه بندی آثار استفاده شده است. به این ترتیب که از کل ۱۰۰ امتیاز مورد نظر، آثار از درجه ۰ تا ۵۰ در حد ضعیف، از درجه ۵۱ تا ۷۵ در حد متوسط و از ۷۶ تا ۱۰۰ در حد خوب قرار گرفته‌اند؛ آثاری را که از امتیاز ۹۰ به بالا درجه بندی شده‌اند، می‌توان آثار بسیار خوبی تلقی کرد.

با توجه به بررسی‌های انجام شده اطلاعات زیر به دست آمد:

★ با توجه به جداول موجود در این دوره زمانی ۵ ساله، بیشترین کتاب متعلق به آقای ناصر کشاورز با ۷ اثر، سپس آقای جعفر ابراهیمی و خانم افسانه شعبان نژاد هر کدام با ۵ اثر بوده است. آقای اسدالله شعبانی با ۳ اثر و آقای محمود کیهانپوش و خانم صفورا نیری با ۲ اثر در رده‌های بعدی قرار دارند.

★ پرکارترین تصویرگران در تصویرسازی برای اشعار از نظر تعداد اثر در این دوره زمانی، آقای محمدعلی بنی‌اسدی با ۳ اثر و خانمها زهره پریخ و سارا اپروانی هر کدام با ۲ اثر بوده‌اند. از نظر تعداد تصاویر اشعار، خانم زهره پریخ با ۱۷۲ تصویر مربوط به کتابهای «بچه‌های جهان» و «باغ ستاره‌ها» در رتبه اول قرار دارد.

★ با توجه به جداول تهیه شده در زمینه ادبیات شامل قالب بیرونی و عنصر درونی یا محتوای آثار می‌توان گفت ۹۱/۱۷ درصد از کل آثار از نظر قالب بیرونی (طرح روی جلد و نام اثر) در حد بسیار خوب قرار می‌گیرند.

★ از نظر عنصر درونی یا محتوا، ۱۶ اثر یا ۴۷/۰۶ درصد از کل آثار در حد خوب قرار می‌گیرند. همچنین ۳ اثر یا ۸/۸۲ درصد از آثار در حد بسیار خوب واقع می‌شوند. ۱۷ اثر نیز از لحاظ محتوایی در مقوله متوسط قرار می‌گیرند که شامل ۵۰ درصد از آثار می‌شود. یک اثر نیز از نظر محتوا در رتبه ضعیف قرار می‌گیرد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت در این دوره زمانی اکثریت آثار از نظر محتوایی متوسط بوده و آثار بسیار خوب تقریباً بسیار اندک بوده‌اند.

از مقایسه قالب بیرونی آثار با محتوای درونی آنها نتیجه می‌گیریم که در تمامی موارد حتی اگر اشعار، محتوایی ضعیف داشته‌اند، از نظر ظاهر در رتبه خوب قرار گرفته‌اند و این نشان می‌دهد شاعران از نظر رنگ و لعاب ظاهری اشعار دچار مشکل نیستند و اشکالاتی که وجود دارد مربوط به محتوای آثار است.

★ از نظر کیفیت تصاویر ۳ اثر یا ۸/۸۲ درصد از کل آثار در رتبه خوب قرار گرفته‌اند. ۱۸ اثر یا ۵۳/۹۴ درصد از کل آثار در سطح متوسط قرار دارند و ۱۳ اثر نیز ضعیف تشخیص داده شدند که ۲۳/۲۸ درصد از کل مجموعه مورد بررسی را تشکیل می‌دهند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که در این سالها اکثر آثار در سطحی متوسط بوده‌اند، اما تعداد زیادی نیز اثر ضعیف در مجموعه نهاده می‌شود. تعداد آثار خوب

بسیار اندک بوده است.

★ در ۹۷/۰۶ درصد آثار محتوا برتر از تصویر بوده و از نظر انتقال پیام جلوتر حرکت کرده است. از میان کلیه آثار تنها یک اثر دارای تصاویر پیشروتر از محتوای اثر بوده است (شعر جویبار از آقای محمد رضا رحمانی با تصویرگری آقای محمدحسین تهرانی).

★ از نظر همگامی تصاویر با متون از میان آثار بررسی شده، ۱۶ اثر در حد خوب قرار می‌گیرند که نشان می‌دهد تنها ۴ اثر به بیانی دیگر ۱۱/۷۶ درصد از آثار پایه پا و همگام با متن بوده‌اند. بنابراین نتیجه می‌گیریم که از نظر همگامی تصاویر با متون، در این دوره دچار ضعف بسیار هستیم.

★ از بررسی آثار در می‌یابیم که از متون ضعیف، تصویر خوب بر نمی‌خیزد و تنها در یک مورد یعنی ۲/۸۴ درصد از اشعار متوسط، خیال ناب در تصویر پا گرفته است. بنابراین متن ضعیف، تصویر ضعیف در پی خواهد داشت. به بیانی دیگر در شعر بایستی تخیل کلامی وجود داشته باشد تا در تصاویر نیز تخیل تصویری ناب شکل بگیرد.

★ در زمینه ارتباط تصاویر با محتوای اشعار، مشاهده شد که تنها در یک مورد ارتباط میان متن اشعار و تصاویر مربوط به آنها چنان زیاد است که

خصوصیات تصویر در کتابهای شعر کودکان می‌توان چنین نتیجه گرفت که:

چون تخیل عنصر اساسی و جوهر اساسی شعر ناب را تشکیل می‌دهد، بنابراین بایستی تصاویر مربوط به آن نیز از ظرافت، حساسیت و خیال‌انگیزی بیشتری برخوردار باشد.

در تصویرگری برای شعر، تصویرگر می‌تواند از کلیهٔ سبک‌های موجود بهره بگیرد به استثنای سبک رئالیسم که کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد، زیرا واقعیتها را به طور دقیق ترسیم می‌کند. بی‌بخالت عنصر تخیل و بدون یاری عناصر غیر واقعی، در تصویرسازی برای شعر حتی می‌توان از عکس استفاده کرد و عنصر تخیل را در تصاویر مستقر ساخت.

تصویر شعر با احساس شاعر ارتباطی تنگاتنگ دارد و زمان، مکان و حس او را بیان می‌کند. این نوع تصویر نسبت به دیگر انواع تصاویر، ناب‌تر و سرشار از احساس است. درک تصویرگر از شعر در تصویرسازی موفق آن شعر تأثیر بسیاری دارد. شعر اگر شعر واقعی باشد و شاعر تنها به استفاده از فرم ظاهر اکتفا نکرده باشد، تصویرگر توانا می‌تواند تصویری خوب ارائه دهد.

به دلیل گستردگی مرزها، فضاها و افق‌ها در شعر، عنصر تخیل نیز قویتر است و مانع کمتری برای تصویرسازی وجود دارد و نست تصویرگر برای کار باز است. البته نبود مرزهای فراوان بایستی موجب بی‌ارتباطی محض تصویر با شعر شود.

در تصویر سازی برای شعر، بویژه بایستی این نکته مورد توجه قرار گیرد که تمام احساسات موجود در شعر را نباید در تصویر نمایان ساخت، بلکه باید جایی برای تخیل خواننده باز گذاشت تا تخیل خفته یا راگد او بیدار شود و به فعالیت بپردازد.

تصویرگر نباید فقط مجری تخیل شاعر باشد، بلکه باید نقشی فعال در خلق تصویر داشته باشد. در تمامی تصاویر مربوط به اشعار کودکان،

این میزان به ۱۰۰ درصد می‌رسد که در واقع اختلاف میان آنها به صفر رسیده است (ساز من جیر جیرک سروده اسدالله شعبانی با تصویرگری خانم فیروزه گل‌محمدی). این مسئله نشان می‌دهد که تصویرگر تخیل شاعر را به خوبی درک کرده و تصاویری بسیار نزدیک به آنها خلق کرده است. در ۲ اثر دیگر نیز شاهد ارتباط بسیار زیادی هستیم. در ۱۲ اثر ارتباطی متوسط، در ۷ اثر ارتباط کم و در ۵ اثر ارتباطی بسیار کم مشاهده می‌کنیم.

★ از لحاظ تناظر تصاویر با اشعار (مشاهده حرکت و هماهنگی تصاویر با اشعار) در ۲۹ مورد ۸۵/۲۹ درصد آثار، محتوا از معانی برتر و دارای خیالی نابتر از تصاویر بوده است. در ۲ مورد محتوا و تصاویر همگام و همراه بوده و ۳ مورد نیز دارای تناظر تصویری برتر از محتوا بوده‌اند (تصاویر پیشتر از محتوا حرکت کرده‌اند).

★ این بررسی نشان می‌دهد رشد تصاویر از لحاظ حرکتی، فراتر و پیشتر از محتوا و متن، بسیار پایین بوده و تصویرگران ما نتوانسته‌اند با شعر عجین شده، با محتوا درگیر شوند و به مخاطب تصویری نو از خیال موجود در شعر ارائه نمایند.

★ در مورد میزان انتقال پیام اشعار باید گفت ارتباط میان شعر و تصویر هر قدر هم که بالا باشد، چون در تمام آثار، شاعر و تصویرگر دو فرد متفاوت هستند، طبیعی است که پیام شعر به طور کامل و به صورت ۱۰۰ درصد توسط تصویر منتقل نشود و یا حتی در مواردی تصویرگر پیامی تازه و اندیشه‌ای نو را به مخاطب انتقال می‌دهد. با توجه به این نکات، از مجموعهٔ آثار بررسی شده تنها ۲ اثر دارای تصاویری پیشرو، ۱۹ اثر تصاویری بی‌اثر و ۱۲ اثر نیز دارای تصاویر بازدارنده بوده‌اند.

* * *

بنابراین براساس یافته‌های تحقیق دربارهٔ

تصویرگر باید احساسات نو و تجربه‌های جدیدی را بر احساسات و عواطف محدود کودک بیفزاید. اگر قرار باشد تصویرگر تمامی نکات موجود در شعر را پیاده کند، در گسترش ذهنیت کودک نقشی ایفا نخواهد کرد.

اشاره به این نکته لازم است که تصویرگری کتاب کودک بویژه شعر کودک که مرزهایی نامشخص دارد، کاری بسیار دشوار است. برای آسانتر کردن این دشواری تصویرگران ما باید آشنایی بیشتری با شعر پیدا کنند و بیشتر به متن نزدیک شوند تا بهتر بتوانند زبان این نوع ادبی را ترک کنند. سرودن شعرهای ناب و مشحون از تخیل توسط شاعران نیز در پدید آوردن تصاویر موفق، نقشی بسزا خواهد داشت.

در تصاویر بررسی شده، نکاتی به چشم می‌خورد که عبارتند از:

- نازیبایی تصاویر و حرکت پای آنها با اشعار و حتی گاهی عقب ماندن آنها از متن، بدون ارائه هر گونه خلاقیت و نگاه نو؛

- استفاده از عناصر زائد و کلیشه‌ای؛

- طرح، رنگ و بافت ضعیف در تصاویر؛

- بی‌معنایی تصاویر. در تصویرگری هر کدام از رنگها و فرمها دارای معنا و زبانی خاص خویشند. مثلاً فرم مثلث امنیت خاطر را تداعی می‌کند و قوسها و منحنی‌ها، حالت آرامش و دوستی را ایجاد می‌کند. همچنین استفاده مناسب از فضای سفید توسط تصویرگر بسیار مهم است. در گروه سنی مورد نظر، استفاده فراوان از سایه روشن به طوری که تصویر را مبهم سازد، مورد پسند نیست، زیرا کودکان هر چیزی را که در سایه قرار گرفته باشد، نمی‌فهمند و آن را دوست ندارند.

- خلاصه شدن کار تصویرگران در یک یا چند سبک. این تکرار، مخاطب را خسته کرده است.

* * *

از نظر محتوایی نیز در بسیاری از اشعار نکاتی به چشم می‌خورد که امید است برطرف شوند:

- دادن اطلاعات پیش از وقت (مربوط به گروه سنی)

- نبود برانگیزندگی حس و تخیل

- فقدان پیامی اصیل و یا لاقبل ترسیم چشم‌اندازی

به آینده و امید به آن در ذهن کودک

- وجود مفاهیم انتزاعی که برای گروه سنی ۷-۱۲

سال قابل درک نیست و با توان ذهنی مخاطب تناسبی ندارد

- وجود نکات آموزشی به صورت مستقیم

- وجود غم و اندوه، ارائه ذهنیت از پیش تعیین شده،

تکراری بودن موضوعات، تکرار واژه‌ها و دادن پند و

اندرز در بسیاری موارد، ارائه کلیشه‌ها و سرانجام

نبود تجانس تخیلات شاعر با تخیلات کودکانه. به

بیان دیگر تخیل شاعر از جنس تخیل کودک نیست.

* * *

از ویژگی‌های تصویرگری کتاب کودک این است که به طور حتم نکات مثبت آن بیش از جنبه‌های منفی است. از جنبه‌های مثبت این امر می‌توان از سعی و تلاش تصویرگران معاصر، استفاده از تکنیک‌ها و روشهای مختلف تصویرسازی، تنوع در شیوه بیان تصویری و توجه تصویرگران به نقشها و طرحهای اصیل و سنتی، یاد کرد. در کنار این نکات مثبت که مسلماً به طور چشمگیری به رشد تصویرگری معاصر کمک کرده است، نکاتی نیز وجود دارد که لازم است تصویرگران ما برای ارائه تصویری خوب و مناسب، بویژه برای کتابهای شعر، بدانها توجه خاصی داشته باشند:

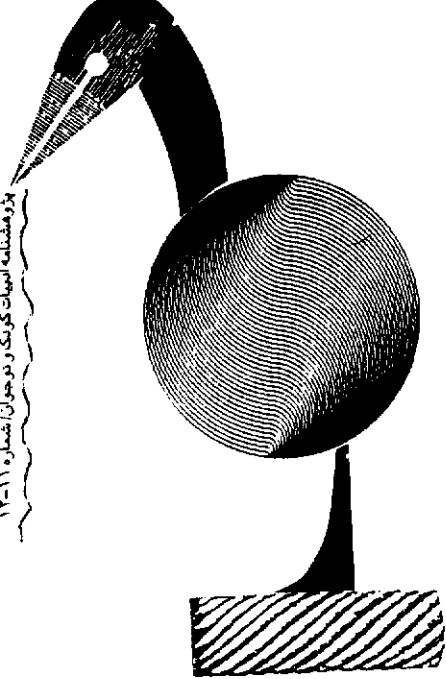
- انتخاب رنگهایی که با متن متضاد نباشند؛

- توجه تصویرگر به عناصر به کار رفته در شعر.

به عنوان مثال اگر شاعر در شعر خود فضایی کویری

را تصویر کرده است، تصویرگر نهایتاً در تصویر

خود عناصر همانند دریا، جنگل و... را ارائه دهد، چرا

* * *

که مخاطب نمی‌تواند فضای شعر را به طور کامل حس کند؛

- ارائه لحظه‌های خلق اثر در تصویر، در تصویرسازی برای استعاره‌های سروده، لحظه‌های خلق اثر از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و در واقع شعر نیاز به تصویری که آن را محدود سازد، ندارد.

- رعایت حدّ سنی کودک، مخاطب اثر کیست؟ و چه خصوصیتی دارد؟ شانمانه بوین فضا و رنگها در این سنین لازم است مگر در مواردی که ضرورت ایجاب کند

- توجه به موفقیت سبک امپرسیونیستی به دلیل تأکید بر رنگها و نور که در القای حس و حرکت و جان پذیری تصویر، تأثیر فوق‌العاده‌ای دارند و کودکان را بسیار مجذوب می‌کنند.

- دقت به حال و هوای متن و محتوای اثر. محتوا اگر حالتی آرامش بخش دارد، باید از خطوط نرم و سیال افقی و رنگهای آرامش‌بخش استفاده شود

- استفاده از رنگهای آبرنگی بدون مرز بویژه در حالتی که شعر رؤیگونه و کاملاً تخیلی است

- به کار بردن نماهای زیر و درشت و رعایت پرسپکتیو برای عمق بخشیدن به تصاویر

- ایجاد حرکت و زندگی در تصاویر چه به وسیله شخصیت‌های تصویر و چه توسط رنگ، خط، بافت و فضا سازی عناصر موجود در تصویر

- توجه به این نکته که تخیل با خیالبافی متفاوت

است. در واقع تفکر و احساس که در کودکی تخیل نقش آن را ایفا می‌کند، زمینه‌ساز عمل صالح است.

تخیل دارای بار مثبت و خیالبافی دارای بار منفی است، بنابراین تا حد امکان بایستی تصاویر امید به آینده و علاقه به جستجو در ناشناخته‌ها و دریافت تجربه‌های ذهنی را در کودک تقویت کنند

- پرهیز از هر نوع شتابزدگی در تصویرگری

- دوری از بازاری شدن کارها

برای رفع نقایص موجود در زمینه تصویرگری

کتاب کودک، پیشنهادهای زیر مطرح می‌شوند:

- آموزش صحیح در دانشگاه‌ها، تدریس ادبیات کودکان و نوجوانان در تمام دانشگاه‌هایی که در آنها رشته‌های هنر وجود دارد، همچنین دانشکده‌های ادبیات و نیز تدریس تصویرسازی کتاب کودک در شاخه‌های هنری

- ارائه آثاری با محتوای غنی و سرشار از تخیل که خود زمینه‌ساز پدیدآوری تصاویر موفق است

- وجود نقد خوب از کارهای تصویر شده که بدون هر گونه غرض‌ورزی ارائه شده باشد

- برپایی نمایشگاه‌های متعدد تصویرگری

- الگوسازی یا ارائه الگوی مناسب برای محتوای آثار و تصاویر مربوط به آنها، مانند آنچه کودکان پرورش فکری کودک و نوجوان در گذشته انجام می‌داد

۱۱-۱۰-۹-۸-۷-۶-۵-۴-۳-۲-۱-۰-۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰-۱۱

زمینه تصاویر و چه از لحاظ متن

- برپایی همایش‌ها و برقراری مباحثی در مقوله تصویرسازی کتاب کودک.